

VÉRTES LÁSZLÓ TATA – PORHANYÓBÁNYA-I FELTÁRÁSA

KISNÉ CSEH JULIANNA

Kuny Domokos Megyei Múzeum, H-2890. Tata, Néppark

E-mail: kis.gabor.tamas@t-online.hu

Abstract

This paper gives a short summary on the excavations of László Vértes at Tata-Porhanyóbánya and its history. Two large excavations performed here (by Tivadar Kormos in 1909-1911 and by László Vértes in 1958-59) resulted in two monographs much ahead of their age with international recognition (Kormos 1912; Vértes et al. 1964). The site was the first travertine settlement located in Hungary and the richest one ever since (in respect of archaeological finds, palaeobotanical evidence, etc.). The collaboration of the palaeobotanist István Skoflek, who re-discovered the site excavated by Kormos and László Vértes resulted in a complex monograph with all available scientific evidence of the age receiving an award of the Hungarian Academy of Sciences.

The recent excavations of the site took place between 1995-2001 by Viola T. Dobosi and Julianna Kisné Cseh. Tata-Porhanyóbánya is still our richest site, the number of inventoried items is 25590 pieces (**Table 1**). The conclusions drawn by László Vértes were partly corroborated, partly completed and corrected by recent studies. The results of the new-old research group will be hopefully published in the near future.

Kivonat

A dolgozat Vértes László Tata-Porhanyóbányai feltárásának és a feltárás előzményeinek rövid összefoglalója. Az itt folytatott két nagy volumenű feltárás (Kormos Tivadar 1909-1911, Vértes László 1958-59) két, korát megelőző, nemzetközileg is elismert monográfiát eredményezett (Kormos 1912; Vértes et al. 1964). A lelőhely Magyarország első mésztufa-medencében fekvő lelőhelye, s egyben az előkerült emléktárgyak szempontjából (régészeti leletanyag, paleobotanikai anyag, stb.) napjainkig is a leggazdagabb. Skoflek István paleobotanikus, a Kormos-féle lelőhely és folytatásának felfedezője (Budó Viktor munkatársával együtt) s Vértes László együttműködésének eredménye egy, a korszak lehetőségeihez képest legteljesebb, a társtudományok széleskörű kutatómunkáját alkalmazó akadémiai nivódíjas komplex feldolgozás.

A lelőhely legújabb feltárására 1995-2001 között T. Dobosi Viola és Kisné Cseh Julianna vezetésével került sor. Az újabb feltárások eredményei alapján továbbra is Tata-Porhanyóbánya a leggazdagabb hazai őskőkori lelőhely, a beletárolt tételek száma: 25.590 db (**1. táblázat**). Vértes László következtetései közül többet alátámaszt, kibővíti, néhányat pedig megcáfolni látszanak az újabb kutatások. Az új-régi kutató csoport eredményei reményeink szerint hamarosan minden érdeklődő számára elérhetőek lesznek.

KEYWORDS: MIDDLE PALAEOLITHIC PERIOD, TRAVERTINE BASIN, GEOLOGY, PALAEOONTOLOGY, PEBBLE TOOLS, INTERDISCIPLINARY RESEARCH

KULCSSZAVAK: KÖZÉPSŐ PALEOLITIKUM, MÉSZTUFA MEDENCE, GEOLÓGIA, PALEOONTOLOGIA, KAVICESZKÖZÖK, INTERDISZCIPLINA

Bevezetés

Hazánk egyik legrégebben megismert őslénytani, s az első, mésztufa-medencében található őskőkori lelőhelyének kutatójaként is maradandót, napjainkig példaértékű munkát végzett és irányított Vértes László (Vértes 1965, 107.; Vértes 1969).

A lelőhely a legkorábban megismert régészeti lelőhelyeink egyike is. A tudós piarista tanár, a geológiából doktorált múzeumalapító, Dornay Béla (1887-1965) már a 20. század elején sikeresen gyűjtött jégkori flórát és faunát a területről, amit hamarosan, mint azt tudósításaiból is megismerhetjük, az emberi jelenlét bizonyítékainak előkerülése követett (**1. ábra**, Cseh 2004, 10-11.). Míg az első leletek a szerencsés véletlennek köszönhették előkerülésüket, az utána következő

időszakot már az aprólékos, az adott kor színvonalát meghaladó munka követte. Két nagy volumenű feltárása (Kormos Tivadar 1909-1911; Vértes László 1958-59) két nemzetközileg is elismert monográfiát eredményezett (Kormos 1912; Vértes et al. 1964), melyek közül az utóbbi egy kutatógárda összefogásának eredménye.

Tata-Porhanyó második felfedezése

A lelőhely második vagy újabb felfedezése a gimnázium két biológia tanárának, Budó Viktornak és Skoflek Istvánnak köszönhető.

Kutatómunkájukat nem csupán a lelőhely számukra igencsak kedvező földrajzi fekvése irányította (a régi kőfejtő közvetlen az Eötvös József Gimnázium kőkerítése alatt fekszik). Időközben feltöltötték, s

1. ábra - A gimnázium és a lelőhely 1911. előtt (Dornyay Béla felvétele)

jelenleg a gimnázium sportpályája található rajta, a megmaradt mésztufa fal ÉNy-i falában a napjainkban „barlangszerű”, hajdan nyíltszíni teleppel), hanem elsősorban Skoflek István érdeklődése.

Skoflek István (**2. ábra**, 1934-1981) kutatási területe ugyanis, alapvetően a helyi adottságoknak köszönhetően, a pleisztocén kor, az édesvízi mészkőflórák felé irányult. Gyűjtőmunkája olyan méretű volt, hogy néhány év alatt Komárom megye lett az ország legjobban feltárt területe pleisztocén korú archeobotanikai leletek szempontjából.

Gyűjtései hamar túlérték a megye határán: neki köszönhetjük, hogy ma 108 hazai növénymaradványos mésztufa előfordulást ismerünk, melyekből mintegy 25 000 lenyomatot gyűjtött be (**3. ábra**).

Munkatársai mellett gyűjtőmunkájában elsősorban tanítványai voltak segítségére. Velük dolgozott a Porhanyóbányában 1957-ben is, amikor a lelőhely ellenőrzésére érkező Vértés Lászlóval megismerkedett (Vértés 1969, 22-23.).

E találkozás eredménye nemcsak a Kormos Tivadar által feltárt lelőhely és a település folytatásának „újra-felfedezése”, hanem a két kutató között kialakult életre szóló barátság és munkatársi kapcsolat kezdete is volt.

Kiváló munkatársat talált benne Vértés László mind a tatai, mind pedig a vértesszőlősi feltárásokon.

2. ábra - Skoflek István

3. ábra

Válogatás a Skoflek-gyűjteményből
(Mohainé Varga Edit felvétele)

Skoflek István paleobotanikai munkásságából legkiemelkedőbb a tatai és a vértesszőlősi kultúrával egyidős pleisztocén korú flóra feldolgozása (Budó & Skoflek 1964, 51-66.).

Neki köszönhető, hogy a hazai archeobotanikai gyűjtemények közül a tatai hazánk egyik legnagyobb gyűjteménye.

Az adatok feldolgozására egy új biometriai módszert is kidolgozott, amellyel jobb és egzaktabb értékelést tett lehetővé. Vértes László halála után tovább folytatta munkáját a tatai lelőhelyen is, ami nemcsak a régészeti és paleobotanikai leletek további gyarapodását, de egyben a lelőhely védelmét is jelentette. Sajnos korai, tragikus halála nemcsak gyűjteménye gyarapodását, munkájának kiteljesedését akadályozta meg, de egy időre az archeobotanikai kutatások tudatos alkalmazását – melynek szintén egyik kezdeményezője és kutatója volt – is visszavetette (Hably 1977, 137-139; Hably 2002, 43-45; Kisné Cseh 2002, 45-53.).

Vértes László a lelőhelyet lehetőségeihez képest folyamatosan ellenőrizte, mint arról többek között 1954. évi jelentése is tudósít: „A kiszállás célja volt megállapítani, hogy a tatai édesvizi mészkő fejtőjében talált barlang kitöltése milyen módon pusztult el, mit tartalmazott és össze lehet-e gyűjteni az előkerült anyagot...A tatai tóparti gimnázium DNy-i fala mellett új kőbányát nyitottak, amely a tóra néz. Ennek háta mögött (ÉNy) van az a kőbánya, amelyben Kormos a moustieri leletet találta. A Kormos által feltárt löszcsík a most szóbanforgó újabb kőbánya irányába huzódott...” (Kuny Domokos Múzeum Rég. Ad.: 96-73). Ez a kiszállás ugyan „csak” jégkori állatok csontmaradványainak gyűjtését eredményezte, de a már említett 1957-es találkozás, s a lelőhely további kiterjedésének felfedezése vezette Vértes Lászlót az újabb feltárás megkezdéséhez. Kora ásatási színvonalának és kutatási lehetőségeinek szinte minden lehetőségét kihasználva igyekezett a vállalt feladat teljesítésére, aminek eredménye, a már említett monográfia, messzemenőkéig igazolta munkahipotézisét (Vértes et al. 1964). Pedig itt sem volt könnyű feladat az őskori telep

maradványainak feltárása. Nemcsak a korábbi kőbányászat otthagyt maradványaival kellett megküzdeniük, de az újból meginduló forrástevékenységnek köszönhetően napjainkra egy mintegy 6-9 m magas mésztufafal („mésztufa dugó”) zárta és zárja le a lösz és homok által megőrzött maradványokat, aminek legnagyobb része így jelenleg egy, legmagasabb részén az 1 métert is alig elérő, barlangként funkcionáló képződményben található.

4. ábra

A porhanyóbányai feltárás alatt használt új ásatási technikai eszköz, a tűzoltófecskendő később Vértesszőlősen is jó szolgálatot tett (Skoflek István felvétele)

5. ábra - A lelőhely ma (Mohainé Varga Edit felvétele)

Míg Kormos Tivadar a kőbányászat klasszikus eszközeinek és módszereinek segítségével igyekezett eljutni a kultúrrétegekig, addig Vértes László a klasszikus ásatási technika kivitelezési lehetetlensége miatt a lelőhely aládúcolása (bányabontási technika s annak megfelelő védelem) mellett a legváltozatosabb megoldási lehetőségekkel kísérletezett. Így került pl. a tűzoltó fecskendő is az őskőkori ásatások technikai eszközei közé (4. ábra).

A feltárás a régészeti leletanyag – elsősorban eszközök és azok készítésének maradványai – addig ismeretlen bőségét eredményezte (több mint 2000 kidolgozott eszközt és mintegy 150 kg szilánkot: Vértes 1965, 107.). Az összesen 2318 kőeszköz legnagyobb része kova- (91,3%), kisebb százalékba (7,2%) kvarckavicsból, a fennmaradó 1,4% pedig különböző anyagú kőzetből (mész, vulkanikus anyag stb) készült (Vértes 1964, 138).

A kova- és kvarckavicsokból készített eszközanyag legnagyobb részét a formájukban és kivitelezésükben rendkívül gazdag kaparók teszik ki. Vértes László Tatán a kaparók mintegy 8%-át kitevő chopping-tool-származékokat „Tata-kaparó” néven vezette be a szakirodalomba (Vértes 1964, 154-155; Vértes 1965, 108.). A szabályos, ívelt élű

gerezdkaparó valamennyi citrus-gerezd alapformát tovább munkáló ipar jellegzetes típusa. Ugyancsak tatai specialitásként írta le a levél alakú, finom, lapos szilánkokon kialakított bifaciális megmunkálású kaparót: az ún. kaparókést. A legnagyobb számban (ha tömegében nem is a legjelentősebb) leletanyag az alapanyagokként használt nyersanyagok redukációs technológia alkalmazásával keletkezett mellékterméke: a gyártási hulladék (Vértes et al. 1964).

A használt nyersanyagok feldolgozását Végh Anna és Viczián István végezte el, akik a mintegy 150 kg mennyiségű szilánkanyagból 100 mintát vizsgáltak meg részletesen.

A feltárás során napjainkig egyedülálló leletek is előkerültek, többek között egy csiszolt, piros földfesték-nyomokat mutató mamutfog-lemez. Funkciójának meghatározásához Vértes László a kultúrantropológiához fordult, s használatának párhuzamát az ausztrál bennszülöttek hiedelmvilágában vélte felfedezni, ahol az ún. csurungák, aminek e tárgyat is meghatározta, a férfivá avatás szertartásában játszottak fontos szerepet.

1. táblázat - Tata-Porhanyó: ásások és régészeti leletek

Az ásás éve	Ásató, gyűjtő	Leltári szám jelzése	darabszám
1909-1910	Kormos T.	Pb 266-391	126
1958	Vértes L.	Pb 58/	9734
1959	Vértes L.	Pb 59/	1496
1958-1959	Vértes L.	Pb 82/	351
1960-1970	Skoflek I.	Pb 82/	68
1994	Homola I.	Pb 96/	43
1995	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 96/	927
1996	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 97/	2256
	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 98/	2199
1997	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 99/	3058
1998	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 2000/	3096
1999	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 2000/	967
2000	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 2001/	870
2001	Cseh J. - Dobosi V.	Pb 2003/	399

A lelőhely újabb feltárása

A lelőhely legújabb feltárására – kezdetben éppen a Vértes-féle tanúfal védelme és a telep megtisztítása érdekében – 1995 és 2001 között került sor, T. Dobosi Viola és Kisné Cseh Julianna vezetésével. A nehézségek ugyan mintsem változtak, de technikai lehetőségeink igen, aminek köszönhetően sikerült a kultúrrejtegeknek megfelelően bontani s elkülöníteni a továbbra is nagy mennyiségű leletanyagot: s amit már Vértes Lászlótól is megtanulhattunk, a régészeti munkával párhuzamosan és azt követően a társtudományok képviselőinek részvételével számos vizsgálatot elvégezni.

Az újabb feltárások eredményei alapján továbbra is Tata-Porhanyóbánya a leggazdagabb hazai őskori lelőhely, a beletárolt tétel szám: 25 590 db (Dobosi 2008 in press; **1. táblázat**). Vértes László következtetése közül többet alátámaszt, kibővít (pl. Biró 2004, 77-90.; Medzihradsky 2004, 251-258), néhányat pedig megcáfolni látszanak az újabb kutatások (ld. Dobosi 2002, 70.) Az új-régi kutató csoport eredményei reményeink szerint hamarosan minden érdeklődő számára elérhetőek lesznek.

Irodalom

BIRÓ, K. 2004: Tata-Porhanyóbánya: the raw material of the stone artefacts. In: FÜLÖP, É. – CSEH, J. (eds.): Die aktuellen Fragen des Mittelpaläolithikums in Mitteleuropa – Topical issues of middle Palaeolithic period in Central Europe. *TudFüz* **12** (2004) 77-90.

DOBOSI V. 1999: *Ősemberek az Által-ér völgyében*. Tata 1-65.

DOBOSI V. 2003: Tata-Porhanyóbánya középső paleolit telep – Tata-Porhanyóbánya Middle Palaeolithic Settlement. In: FÜLÖP É. – KISNÉ CSEH J. (szerk.): Régészeti adatok történetéhez 1. *Annales Tataienses* **III**. Tata 2003, 7-23.

DOBOSI V. 2008: Tata-Porhanyóbánya középső paleolit telep újabb feltárása. In press.

DOBOSI, V. 2004: Pebble tools from Tata-Porhanyó. In: FÜLÖP, É. – CSEH, J. (eds.): Die aktuellen Fragen des Mittelpaläolithikums in Mitteleuropa – Topical issues of middle palaeolithic period in Central Europe. *TudFüz* **12** (2004) 65-75.

HABLY L. 1977: Skoflek István élete és tudományos munkássága. LIMES. *Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle*. 1977/1, 137-139.

HABLY L. 2002: A paleobotanikai gyűjtemény. In: FÜLÖP É. – KISNÉ CSEH J.: *A tatai múzeum története*. Tata 2002, 43-45.

KISNÉ CSEH J. 2002: A természettudományi gyűjtemény kialakulása, gyarapodása. In: FÜLÖP É. – KISNÉ CSEH J.: *A tatai múzeum története*. Tata 2002, 46-53.

KISNÉ CSEH J. 2004: Die Forschungsgeschichte von Tata-Porhanyóbánya. In: FÜLÖP, É. – CSEH, J. (eds.): Die aktuellen Fragen des Mittelpaläolithikums in Mitteleuropa – Topical issues of middle palaeolithic period in Central Europe. *TudFüz* 12 (2004) 7-32.

KISNÉ CSEH J. 2008: *Ősi mesterségek üzenete „Kőbe zárt élet”*. Kiállításvezető és foglalkoztató füzet gyerekeknek. Tata pp. 29.

MEDZIHRADSZKY, ZS. 2004: First results of the pollen analytical investigation at Tata-Porhanyóbánya. In: FÜLÖP, É. – CSEH, J. (eds.): Die aktuellen Fragen des Mittelpaläolithikums in Mitteleuropa – Topical issues of middle palaeolithic period in Central Europe. *TudFüz* 12 (2004) 251-258.

VÉRTES et al. 1964: Tata. Eine mittelpaläolithische Travertin-Siedlung in Ungarn. *ArchHung* 43 1-285.

VÉRTES L. 1965: *Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. Bp. pp. 385.

VÉRTES L. 1969: *Kavics Ösvény*. Bp. pp. 235.